

րենիքը խաղաղական վարչութիւն մը բռնել։ Արդէն իսկ 1832ի օրինաց վերանորոգմամբ, որով իշխանութիւնը միջին դասու ձեռքը տրուեցաւ, ազնուականականաց պատերազմական ազդեցութիւնը չափաւորեցաւ, և անմիջամբ տութե վարչութիւնն բռնեցին։ 1867ի օրինաց վերանորոգմամբ, որ ինչպէս ցուցինք թէ Պ. Պրայթայ և իր բարեկամաց ջանիւքն եղաւ, որով ընտրութեան ազատութիւն տրուեցաւ կարող և գործօն արանց՝ կը յուսացուի թէ խաղաղական վարչութեան մէջ աւելի հաստատուի Անգղիա։ Վերջապէս Պ. Պրայթ մեծամեծ նիւթեր առաջարկած է, և իր ընդարձակ հանճարովը պաշտպանած զանոնք։ Ճարտասանի մը ամենայն ձրիւք զարդարուն է, հասակը պատկառելի, նայուածքը յանկուցիչ և անկեղծ, ձայնը հնչող, կերպարանքը հզօր, ձևերը յափշտակիչ, լեզուն գեղեցիկ և պատշաճած անգղիական ամբօխաց, ճիշդ իր բառից գործածութեան մէջ։ Ըսուածքը թէպէտ դաշող բայց առանց խայթելու։ Ժողովրդական՝ առանց ռամկութեան, հեգնական՝ առանց կծելու։

Առողջութիւնը թէպէտ երբեմն վտանգուած էր չափազանց աշխատելէն՝ բայց հիմա բոլորովին անվտանգ կ'երևի. և կը յուսացուի որ դեռ երկայն ծառայէ Ժողովրդեան՝ զոր կը սիրէ, և ըզձալի խաղաղութեան՝ որուն պաշտպանութեան նուիրած է ինքզինքը։

ՀԱՅԻ ՊԱՏԱՌԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԱՐԴ

ՆԱԲԱԿ ՎԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

Գործարանք

(Տես էրես 179)

Իմ սովորութեանս հակառակ ընելով, վերջին անգամ մեր խօսակցու-

թեանց նոր բառ մը գործածեցի, սիրելի օրիորդիկ, առանց քեզի անոր մեկնութիւնը տալու։

Մեր գործարանները զուրցեցի, և սակայն դեռ գործարան ըսածդ ինչ է չտեսանք։

Հաւանականաբար միտքս հասկըցած պիտոր ըլլաս. վասն զի ատիկայ բառ մըն է որ սովորաբար խօսակցութեաց մէջ կը գործածեն, և զրեթէ ամեն մարդ կը հասկընայ։ Սակայն կ'ուզեմ քեզի անոր աւելի ստոյգ գաղափար մը տալ, վասն զի իրը կ'արժէ։ Եթէ 'ի սկզբան այդ յստակ գաղափարը տալու փոյթ չըրի, անոր համար էր որ վրան քիչ մը երկայն խօսելու էր, որ խնդիրս շատ պիտոր երկնցընէր։

Գործարան կը նշանակէ գործողութիւն մը կամ աշխատանք մը ընելու որոշուած գործիք։ Մեր գործարանները ուրեմն տեսակ մը գործիքներ են՝ որ կենաց բոլոր գործողութիւնները ընելու համար տրուած են մեզի. և որովհետեւ մեր մարմնոյն վրայ չկայ մէկ մաս մը որ մեզի մէկ ծառայութիւն մը չընէ, ուրեմն մեր մարմինը վերէն 'ի վար գործարանաց կոյտ մըն է։ Այսպէս ձեռքը գործարան է, վասն զի մեզի իբր գործիք կը ծառայէ առարկաները ըմբռնելու. աչքը տեսութեան գործի է, ուրեմն է գործարան. սիրտը՝ արեան շրջան տուող մեքենայն է, ապա է գործարան. լերզը՝ զմաղձը կը շինէ, է գործարան. ոսկորները՝ մարմնոյն ծանրութիւնը վերցընող ատաղձքն են, ուրեմն են գործարանք. դնդեքը՝ զոսկորները շարժող ուժն են, ուրեմն գործարանք են. մարմը անոնց պաշտպան զրահն է, գործարան է. 'ի մեզ ամենայն ինչ գործարան է։ Եթէ մեր մարմնոյն վրայ անկիւն մը գտնուէր որ գործարան չըլլար, մեզի բանի մը չահ չէր բերեր. և չէր ալ կրնար անանկ բան մը տրուիլ մեզի, վասն զի Աստուած անօգուտ բան մը չընէր։

Ասոնց վրայ կը կայանայ այն մեծ հրաշքը՝ որ կեանք կ'ըսուի։ Չեմ գիտեր թէ կարենանա պիտոր միտքս հասկընալ, բայց ականջներդ բաց ինչպէս թէ

քեզի յաւելման գործողութիւնը մեկ-
նուէր, որմէն աւելի դժուարին չէ այս ալ:

Եւ յիրաւի կեանքը յաւելման մը ամ-
բողջութիւնն է: Մեր գործարանաց իւ-
րաքանչիւրը առանձին էակ մըն է՝ որ
իր յատուկ բնութիւնն ունի և մասնաւոր
պաշտօնը. որով հետեւաբար իր յատուկ
կեանքն ալ. և մեր բուն կեանքը, բոլոր
այս պզտի կեանքերու ամբողջութիւնը,
որ մէկմէկէ անկախ են, այլ խորհրդա-
ւոր յարմարութեամբ մը կու գան մէկ
հատիկ հասարակաց կեանք մը կը
ձևացնեն, որ թէ մարմնոյն ամեն դին
է և թէ ամեննին տեղ մը չէ: Ասկէց
կը հետևի որ էակ մը որչափ աւելի գոր-
ծարան ունի՝ այնչափ աւելի անոր ամ-
բողջութիւնը զօրաւոր է, և հետեւաբար
կեանքն ալ աւելի զարգացում ունի՝ ի
նմա: Ասիկայ միտքդ բեր երբ կենդա-
նեաց կեանքը քննելու հասնինք: Հետ-
զհետէ քանի որ գործարանաց թիւը կը
նուազի, տեսնես պիտի որ կեանքն ալ
մի և նոյն ժամանակ կը նուազի, մինչև
որ հասնինք անանկ էակներու՝ որ կեր-
պով մը մէկ յայտնի գործարան մը ու-
նին միայն, և իրենց կեանքն ալ անանկ
աննշան է որ դժուարաւ կ'որոշենք, և
հազիւ թէ կրնանք ըսել թէ կ'ապրին:

Սակայն կեանքը ոյգպէս յաւելման
մը ամբողջութեան նմանցընելն շատ ցա-
մաք գործ մըն է. որ թէպէտ իր իրա-
ւացի կողմն ունի, բայց քեզի կենաց
վրայ սուտ գաղափար կրնայ տալ, ինչ-
պէս կ'ըլլայ միշտ երբ՝ երկու երկուք ալ
չորս կ'ընէ ըսելով, կ'ուզեն անըմբռնելի
խնդիրները և գաղտնի խորհուրդները
վեր ՚ի վերոյ կերպիւ վճռել:

Եւ ապա փորձ մը փորձենք:

Մեպենք թէ մեր գործարանները
մէկմէկ երաժշտական գործի ըլլային:
Անշուշտ երաժշտական ներդաշնակ հա-
մախմբութեան մը ներկայ գտնուած ես:
Իրաւ չէ որ իւրաքանչիւր գործին իր
առանձին գործողութիւնը կը կատարէ:
Պզտի սրինգը իր ամեն ծակերէն կը
չնչէ. կրկնաբամբը (contre-basse) իր
լարերուն խորդացող հնչիւն մը կը
տպաւորէ, ջութակը (violon) իրեննե-

րուն հառաչող. ծնծղայք (cymbales)
մէկմէկու կը զարնուին. չինական գըլխ-
արկը իր բոժոժներովը ման կու դայ.
միով բանիւ իւրաքանչիւր իրեն յատուկ
կերպով կը գործէ: Եւ սակայն երբ այս
ամենը միաբան յարմարացուցած է և ա-
ղէկ կը խաղացուին, մէկ ձայն մը միայն
կը լսես. և քեզի համար, այս այլ և այլ
աղաղակներու վերջին հետեանքը, ո-
րոց իւրաքանչիւրը առանձին նշանակու-
թիւն մը չէր ունենար, է այն մեծ վար-
ժապետին գրած երաժշտութիւնը որ
դու չես տեսնար: Ոչ սրինգ կը նշմա-
րես, ոչ կրկնաբամբ, ոչ ջութակ. այլ
Պէթովնի ներդաշնակութիւնը, չայտնի
աղօթարանը, Մողարին Տօն ժուռնի
նախադուռը:

Կեանքն ալ այսպէս է: Բոլոր գործի-
ները մէկէն կը խաղան, այլ մէկ հատիկ
երաժշտութիւն կը լսուի, մէկ հատիկ
երաժշտութիւն մը Աստուծմէ գրուած:

Երբ քեզի այսպէս է, կը զուրցեմ,
միտքս աղէկ հասկըցիր: Ասանկ բան մըն
է. վասն զի ճշտիւ ինչ է՝ քեզի ըսել
չեմ կրնաք: Ինչպէս կը տեսնես՝ չեմ
գիտեր. թէպէտ և այս չեմ գիտեր ըսե-
լը՝ դժուարին բան մըն է վարժապետի
մը համար որ աչկերտ ունի. բայց ես
անփոյթ եմ այդ բանի, և քեզ ալ ազատ
կը թողում որ աշխարհիս շրջանը ընես
ու մէկ վարժապետ մը գտնաս որ այդ
բանը գիտնայ: Ուրիշ քեզի հազարու-
մէկ նմանութիւն կրնամ բերել, բայց
ամենը մէյմէկ կողմէն կաղան պիտի:
Կ'ուզես ըսեմ քեզի թէ այս մէկը ուս-
կից կը կաղայ: Երաժշտաց խմբարանի
մը մէջ, գործիքին քովը երաժիշտ մը
կայ: Արդ մենք ՚ի մեզ գործիքը կը
տեսնանք, այլ երաժիշտը չենք տեսնար:

Թերևս ուզենաս հարցընել ինծի թէ
ինչո՞ւ համար այսօր գործարանաց վրայ
խօսելու պատճառաւ՝ այսչափ թուղթ
կը վատնեմ, փոխանակ հանդարտու-
թեամբ մեր արեան շրջանին պզտի
պատմութիւնը շարունակելու: Քեզի
քիչ մը առաջ զուրցեցի, գործարանաց
մէջն է կենաց գաղտնիքը, և կենաց
պատմութիւնը սկըսելէս առաջ ասոնց-

մէ պէտք էի սկըսիլ: Ասոնցմէն է նաև որ սկիզբ կ'ընեն խօսելու բոլոր այն դրեքերը որ մեր հիմա ճառած խնդրոյն վրայ կը խօսին. և եթէ ձեռքդ մէկ մը ունենայիր, կը տեսնայիր որ բոլոր ծանօթ էակները կը բաժնուին յէակս՝ որ գործարանն ունին և յէակս՝ որ անոնցմէ զուրկ են, գործարանաւոր էակք և ան գործարան էակք¹: Բնութեան ուսու մը այս կէտէս կը սկըսի. և կայ դարձեալ շատ բան որ դեռ քննութիւննիս չսկըսած՝ պէտք էի ըսել քեզի: Սակայն մենք շիտակ ճամբայ ելանք, առանց ուշ դնելու թէ ինչ բան ետենիս կը թողուինք, այլ ասով հանդերձ ազատ երբեմն երբեմն ասդիս անդին խոտորելու որ մեր պարտքերը վճարենք:

Այլ ես մինչդեռ քեզի շիտակը կը խօստովանիմ, հարկ է որ ամեն բանը զուրցեմ: Գուցէ կէս ականջով ինծի մօտիկ ըրած ըլլայիր, եթէ սկիզբէն սկըսած ըլլայի: Առած մը կայ որ կ'ըսէ. Ախորժակը ուշտելով կու գայ: Այլ այս առածը քեզի խորհուրդ կու տամ որ սեղանի վրայ չըլլայ թէ ճշդիւ առնուս, ապա թէ ոչ զքեզ շատ հեռու կրնայ տանիլ: Ոչ նոյնը կ'ըսեմ սորվելու նկատմամբ, զի այս ատեն միշտ ճշմարիտ է: Գիտցածդ է որ քեզի աւելին սորվելու ախորժ կու տայ: Եթէ այսօր քեզի գործարաններուն պատառը տուի որ ծանես, որ անանկ կարծր կտոր մըն է, անոր համար ըրի վասն զի գուշակեցի որ ախորժակը կը սկսի զրգռիլ: Յանցանք մըն է ըրածս:

Դառնանք արեան՝ որ գործարանները կը սնուցանէ:

¹ Երկաթի կտոր մը ամեն դին մի և նոյն է: Անոր իւրաքանչիւր մասը մի և նոյն յատկութիւնները ունի և մի նոյն բանի կը ծառայէ: Գործարան չունի, անգործարան էակ մըն է: Այսպէս մը ծաղիկներ ունի՝ որոնց շէնքը տերեւներուն շէնքէն տարբեր է, և որոնք ուրիշ բանի կը ծառայեն, արմատ մը՝ որ գետնէն հիւթերը կը ծծէ, կեղև մը՝ որուն բնութիւնը փայտին բնութենէն տարբեր է, և ուրիշ բանի կը ծառայէ: Այս վարդէնին գործարանն ունի, ուրեմն է գործարանաւոր էակ մը: Բոլոր բոյսերը և կենդանիները գործարանաւոր էակներ են:

ԼԵԱՌՆ ՍԻՆԱ

Արդ հովտէ հովիտ, անապատէ անապատ անցնելով կը մօտենամ Աստուծոյ լեռանը. Սիւլէիզէն ելլալէս վերջը հինգերորդ իրիկունը՝ նեղուցի մը բարձրաւանդակէն՝ ուր գերեզմանոց մը կայ, վերջապէս երկու լեռներու կրճէ մը Սինայի լեռանց գօտին կը տեսնեմ, որ մեծայաղթ պատուարի մը պէս հորիզոնին երեսը կը բարձրանայ. Արարացիք ճիւղէլ-էլ-քոր կը կոչեն զանիկայ: Ոչաւտի-Էսքամէն հովտին մէջ կ'իջնանք ու արեւմտեան մասին մէկ խոր անկիւնը կ'օթեանինք: Հոն դժուարամատոյց ժայռերուն մէջտեղը կռանիտ քարի մէջ փորուած բնական գեղեցիկ աղբիւր մը կայ. Նեղոսէն ասդին ամենէն մեծ ջրային հարստութիւնն այս է:

Սինայի լեռնագօտուոյն ստորոտը, խոր ծործորի մը մէջ իջանք, և երկու բարձր լեռանց մէջի նեղ կիրճը մտանք: Ժայռերու և հեղեղատներու միջէն է ճամբանիս. կարծես թէ այս սեպացեալ տեղերէն վեր հազիւ ջորինք պիտի կարենային ելլել. և սակայն մեր ձիերն ալ բաւական դիւրութեամբ գործը յաջողցուցին:

Տեսարանը երթալով կը մեծնայ. ամեն դիպց կռանիտեայ վիթխարի պատեր կը ցըցուին, որոց սրածայր գագաթները կարծես թէ երկնից կամարը կանգուն կը բռնեն: Հոն է Աստուծոյ առաջին տաճարն. հոն հովիւն Մովսէս իր ժողովրդեան ազատութիւնը և յաւիտեանական կրօնից մը հաստատութիւնը կը մտածէր:

Աշխարհիս այս առանձնացեալ անկեանը մէջ բաները երեսուն և հինգ դարէ 'ի վեր քիչ փոխուել են. զահաւիթներու խորը քանի մը աղբերք քիչ մը բուսաբերութիւն կը պահեն. լեռանց կարմրագոյն կողերուն վրայ այծերու հօտեր սե կէտերու պէս կ'երևնան. և քանի մը հովուաց նոյնաձայն երգերը միայն այս առանձնութեանս լուծիւնը կը լուծանեն: